

Fazekas Gergely:

J. S. Bach és az alkohol¹

Kovács Sándornak, tisztelettel, szeretettel

Johann Sebastian Bach élete és műve a leggyonkutatottabb területek közé tartozik a zenetörténet-írásban. A Belfastban élő, japán származású zenetörténész, Yo Tomita által gondozott internetes Bach-bibliográfia (<http://www.qub.ac.uk/~tomita/bachbib/>), amely felsorolja az elmúlt háromszáz évben keletkezett valamennyi Bach-hal kapcsolatos cikk, tanulmány és könyv címét, jelen pillanatban több mint 52.000 tételt tartalmaz. Ezek közül azonban mindössze kettő foglalkozik az életmű egy ez ideáig alulértékelt aspektusával: a zeneszerző és az alkohol kapcsolatával.

Johann Sebastian Bach műjegyzékében nem találunk afféle *Trinkliedeket*, vagyis bortalokat, amelyeket például Lassusnál vagy Beethovennél (a 2001-es Grovelexikon Lassus szócikke megemlíti például, hogy a Lassus számos bortalában kifejezett álláspont, miszerint a bor finomabb a sörnél, alighanem a szerző személyes ízlését tükrözi), függetlenül azonban attól, hogy az alkohol konkrétan a művekben nem jelenik meg, közvetett forrásokra alapozva megkockáztathatjuk a kijelentést, hogy Bach esetében az alkohol meghatározó szerepet játszott az alkotói folyamatban. Ahogy az amerikai Bach-kutató, Christoph Wolff fogalmaz nagyszabású életrajzában: „Bach gyakran pipázott vagy tubákozott a kollégák, barátok népes társaságában. Igaz, amikor visszavonult dolgozószobájába magányába, úgy tűnik, szívesebben vitt magával egy üveg pálinkát.” (J. S. Bach. A tudós zeneszerző, 2009, Székely János fordítása). Bach kompozíciós módszerét Robert L. Marshall alapvető filológiai munkája (*The Compositional Process of J. S. Bach*, 1972) óta számos kutató vizsgálta, de egyikük sem tér ki arra, hogy az alkohol miként befolyásolta a zeneszerzői munkát. Nos, erre én sem fogok tudni választ adni. Arra azonban kísérletet tehetünk, hogy röviden áttekintsük a korszak alko-

holfogyasztási szokásait, különös tekintettel azokra a forrásokra, amelyek Johann Sebastian Bach különféle alkoholfajtákhoz való viszonyára utalnak – s bármily meglepő, nem kevés efféle áll rendelkezésünkre.

1713-ban, az addigra már komoly orgonaszakértői hírnévvel rendelkező Bachot a hallei városi tanács meghívta, hogy a Miasszonyunk-templom épülő orgonájáról mondjon véleményt, egyben a templom lehetséges kántorjelöltjeként is tárgyaltak vele. A városi tanács vendégeként négy napot töltött Halléban, november 28. és december 1. között. Ez idő alatt a város legelőkelőbb fogadójában lakott, s a fennmaradt számla alapján a következőket számoltatta el meghívóival:

Ételre: 2 tallér, 16 garas
Sörre: 18 garas
Pálinkára: 8 garas
Fűtésre: 1 tallér, 4 garas
Szállásra és világításra: 2 tallér
Dohányra: 4 garas

¹ A Kovács Sándor 60. születésnapja alkalmából 2009. november 29-én megrendezett tudományos ülésszakon elhangzott előadás szerkesztett, rövidített változata.

Bár nem tudjuk, hogy Bach egyedül fogyasztotta-e el szűk négy nap alatt a fentieket, a sörre elszámolt 18 garas igen tetemes mennyiség: fogyasztói áron ezért az összegért 30 liter sört lehetett venni akkoriban, ami azt jelenti, hogy Bach napi hét liter sört fogyasztott, némi pálinkával kiegészítve. Ennél is megdöbbentőbb egy 1725-ös orgonavizsgálathoz kapcsolódó számla, amely csak néhány éve került elő s jelent meg a *Bach-Dokumente* 2007-ben publikált ötödik kötetében. Eszerint a Gerában orgonavizsgálatot tartó Bach 1725. május 30. és június 6. között, vagyis egy hét alatt, 9 garas értékben fogyasztott pálinkát, s 2 tallér, 4 garas, 8 pfennig (vagyis valamivel több, mint 52 garas) értékben sört, ez utóbbi pedig napi több mint tíz litert jelent. Jó eséllyel feltételezzük persze, hogy ezt a mennyiséget nem egyedül itta meg, jöllehet a teljes fogyasztást a sajátjaként számolta el.

Nem vetette meg Johann Sebastian Bach a bort sem. A gerai orgonavizsgálatot követően például több mint 7 tallér értékben vásárolt az otthoniak, és saját maga számára Moslerweint, vagyis furmintot, miként arról egy másik számla tanúskodik. És nagyra tartotta a korban igen népszerű mustot is, amellyel kapcsolatban kevés fennmaradt levelének egyikét érdemes hosszabban idézni. Johann Elias Bach, Johann Sebastian unokaöccse, akit személyes titkárként alkalmazott 1738 és 1742 között (Elias a lipcsei egyetemen volt teológiahallgató), 1743-tól Schweinfurtban működött kántorként, s nagybátyjának 1748-ban kisebb hordó mustot küldött ajándékba. Bach köszönőlevele a következőképpen hangzik:

„Hogy kegyelmed s igen kedves asszonya jól vannak, arról biztosít. Kegyelmednek szíves levele, mit tegnap kaptam a küldött becses hordócska musttal egyetemben, miért is ezennel illő köszönetet mondok. Hanem fölöttébb sajnáltnivaló, hogy a hordócska, vagy, mert a szekéren rázkódott, vagy egyéb okból, kárt szenvedett: mert miután kinyitattott, s a felénk szokásos *visitatio* megtörtént, csaknem harmad résznyire üresnek találtattott, s a *visitator*nak megállapítása szerint

hat kancsóra valónál több benne nem volt; s bizony nagy kár, hogy Isten eme becses adományából bárha a legkisebb cseppnek is kárba kellett vesznie. [...] Ámbár Rokonom-Uram kegyesen *offerálta*, hogy hasonló *liqueurrel* nekünk a jövőben is asszisztál; Mindazonáltal a helybéli igen magas illetékek miatt erről le kell beszélmem; mert miután a fuvar 16 garas, a fuvaros 2 garas, a vámszedő 2 garas, a tartományi adó 5 garas, 3 pfennig, az általános adó 3 garas költségbe vert, Rokonom Uram maga is kiszámolhatja, hogy pintje nekem csaknem 5 garasban van, ami ajándéknak mégiscsak kicsit drága.” (1748. november 2-i levél, Dávid Gábor fordítása)

A mai szemmel talán rendkívüli mértékűnek tűnő alkoholfogyasztás akkoriban nem számított kivételesnek. Miként Benda Borbála *Étkezési szokások a 17. századi főúri udvarokban* című doktori disszertációjából kiderül, napi több liter bor vagy sör szervezetbe való bevitele általánosnak tekinthető ebben az időszakban, amit jórészt az ivóvíz hiánya, pontosabban az ivóvíz rendkívüli szennyezettsége magyaráz. Benda hívja fel a figyelmet arra is, hogy az egyes alkoholfajták többnyire különféle társadalmi csoportokhoz köthetők, s földrajzilag megosztották Európát. A sört alacsonyabb rendűnek tartották: ahogy a neves pedagógus és író, a cseh Comenius fogalmaz 1685-ben – 18. századi magyar fordításban –, „az hol bor nintsen, sert isznak”. Ugyancsak erre mutat rá, hogy a Johann Heinrich Zedler által 1731 és 1754 között Lipcsében kiadott 64 kötetes *Universal-Lexikon*, amely méretében felülmúlja, időben pedig két évtizeddel megelőzi a nagy francia *Enciklopédiát*, tízszer akkora terjedelmet szán a *Wein* szócikknek, mint a *Beer* szócikknek.

S bár – miként az imént láthattuk – Bach nem érezte rangján alulinak a sörfogyasztást (NB többen vagyunk ezzel így), egyik fiatalkori művében maga is „buta számárnak” nevezte azokat, akik bor helyett sört isznak. Az 1708-ban keletkezett, töredékesen fennmaradt, esküvői *Quodlibet* (BWV 524) egy pontján hangzik el a fenti megjegyzés, s miként korabeli leírásokból

tudható, a *Quodlibet* szórakoztató műfaja nemcsak szövegében idézi meg, de a konkrét előadás fizikai valójában is igényelte az alkoholt. Erre utal a neves kantátaszöveg-író Erdmann Neumeister *A tiszta és gáláns költészet megalkotásának legújabb művésze* című, 1707-es írásában, ahol a következőket írja: „A *Quodlibet* a régi *trunkene Litanei* [részeg litánia] gáláns utóda, szólások, mondások és malac viccek egyvelege megezenésítve.”

Hogy a sör az alsóbb társadalmi osztályok jellemző itala, az Bach egyik kései művéből is egyértelművé válik. A *Kunst der Fuge* első változatával egyidős, 1742-es *Cantate en burlesque*, vagyis a *Parasztkantáta* (BWV 212) második tétele jól ismert a hazai közönség számára is, egyszerű kétszólamú vokális letétjével a magyar kóruskultúra szerves részét képezi. Közismert fordítása azonban köszönő viszonyban sincs az eredetivel:

Üdv rád és házad népére,
te jó szántóvető!
Te mindig szívesen fogadsz,
miként a nyáridőt.
Ím, eljöttünk szép lányodért,
kit vár a vőlegény,
szívében, mint száz rózsátó,
virul a halk remény.

A pseudo-népi közegben játszó kantáta szövegét Picander, Bach kedvelt szövegírója jegyzi, s a darabot Carl Heinrich von Dieskeau udvari kamarás és adószedő tiszteletére írták, aki a szász fejedelem hűbéradományaként a birtokához csatolhatott három Lipcse környéki falut (ez a Dieskeau volt egyébként a 20. század legendás éneke, Dietrich-Fischer Dieskeau egyik őse). Az alkalomra rendezett ünnepség keretében adták elő a részben felsőszász nyelvjárást használó művet, melynek első versszaka magyar nyersfordításban a következőképpen hangzik:

Új felettes hatóságunk van,
Kamarásunk személyében.
Sört ad nekünk, mely a fejünkbe száll,
Ez a nagy helyzet.
A tiszteletes mindig rosszban jár;
Zenészek, készüljete gyorsan!
Mariska már rázza kötényét,
Ez a csélcsap kis teremtés!

Hogy az új hűbérúr ingyen sörre hívja meg a falu lakosságát, korabeli szokásnak számított, s aligha volt bárki, aki ehelyett ingyen bort kívánt. A mű zárótételének szövegében aztán már nem nevesül a fogyasztandó alkohol, hiszen maga Dieskeau feltehetőleg bort ivott.

Oda megyünk, ahol a duda brummog
a kocsmában,
és boldogan kiáltjuk:
Éljen Dieskeau és háza népe,
kapja ajándékul
mindazt, mire vágynak,
és mindazt, mit magának megkíván!

A fenti vázlatos áttekintésből egyértelműen kiderül, hogy Bachnak nemcsak kompozíciós segédeszköze volt az alkohol (hideg téli napokon nélkülözhetetlen belső fűtőanyag), hanem műveiben is megjelenik, a legkorábbi kompozíciókban éppúgy, mint az utolsó évek darabjaiban. S ahogy a zenetudományi tanszék vezetője, Kovács Sándor tiszteletére rendezett konferencián az ülést levezető elnök, Farkas Zoltán rámutatott, Bach alkoholfogyasztási szokásai a 19. századi Bach-recepció Beethoventől származó kulcsmondatát is – „nem pataknak (Bach), hanem tengernek (Meer) kellene neveznünk” – teljességgel új megvilágításba helyezik.

(Fazekas Gergely írásával Johann Sebastian Bach születésének 328. évfordulójára emlékezünk, amelyet március 21-re, illetve más források szerint március 31-re datálhatunk – a szerk.)